

Сіткар Віктор Ілліч

кандидат психологічних наук, доцент,
кафедра психології розвитку та консультування,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна
sitkarv@gmail.com

Сіткар Степан Вікторович

кандидат педагогічних наук, викладач,
кафедра машинознавства та транспорту,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна
sitkars@gmail.com

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВПЛИВУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЇ СВІТУ НА РОЗВИТОК ДУХОВНОСТІ ТА ОСВІТИ ЛЮДИНИ

Анотація. В статті наголошується, що людство тисячоліттями накопичувало і оберігало краплини знань про мистецтво стати і бути людиною. Багато поколінь викристалізовували те, що нині має назву загальнолюдські цінності. Зазначено, що сьогодні розвиток мережєвих характеристик соціальної реальності та відповідні трансформації детермінували фрагментацію суспільства і людини, тобто перетворення її з цілісної особистості в часткову функцію, до втрати нею суб'єктності. Розкрито філософсько-психологічний аспект впливу глобалізації та цифровізації світу на розвиток духовності та освіти людини.

Ключові слова: філософія, психологія, людина, глобалізація, цифровізація, духовність, освіта, розвиток.

Annotation. *The article emphasizes that humanity has accumulated and preserved fragments of knowledge about the art of being human for millennia. Many generations have crystallized what is now referred to as universal human values. It is noted that today, the development of the network characteristics of social reality and the corresponding transformations have led to the fragmentation of society and the individual transforming them from integral personalities into partial functions, resulting in a loss of subjectivity. The philosophical and psychological aspect of the influence of globalization and digitalization of the world on the development of spirituality and human education is revealed.*

Key words: *philosophy, psychology, human, globalization, digitization, spirituality, education, development.*

Вступ. Минають роки та десятиліття, пролітають століття, виникають та зникають цивілізації... Нескінчена Історія людства, що прагне пізнати себе та світобудову, свою психіку (душу), своє призначення... Найдревніша загадка – це людина та її безсмертна душа, яка творить неповторність людини, її власний світ, світогляд. Як передати ці накопичені людством знання, не перекрутивши, а зміцнити їх, дати можливість кожній людині скористатись ними на благо собі та іншим? Це питання завжди хвилювало людей і по-різному його трактували залежно від цілей самого суспільства, а також створених ним інститутів управління розумом та душами простих жителів планети Земля.

І все ж найголовнішим інститутом життя була сім'я з її чітко визначеними рольовими завданнями, ієрархією та психологією.

Тому, в запропонованій темі зануримось у філософсько-психологічні аспекти світу людей, близьких та далеких, знайомих та незнайомих; людей, які прагнуть залишити після себе щось добре та вічне.

Сьогодні система виховання та освіти в різних країнах представляє собою спрощені м'які, майже панібратські стосунки Учителя та учня, які призвели до

появи виніжених татусів, які не мають чоловічих духовних якостей, які здебільшого перебувають під впливом своїх дружин. Досить часто ведуть мову про появу «маминих синопків та дочок». Зокрема діти, які позбавлені образу природної еволюції сім'ї, продовжують шлях батьківських викривлень. Ставши на нього, вони намагаються досягти великого успіху в суспільстві не ціною праці над своїми внутрішніми духовними станами, а шляхом хитрування та вдалих операцій, що руйнують їх мораль, духовне підґрунтя і призводять до фізичної деградації. Пусте багатослів'я, всепереможний інтелектуалізм, прагнення до просування для того щоб досягти зручного місця, де нічого не потрібно робити і все можна собі дозволити, стало основною ціллю суспільства, що деградує.

Не власне знання, а лише диплом про здобуту (або ж куплену) освіту має найважливішу роль в житті цих людей. Презирливо ставлячись до фізичної праці, вони сприймають її як приниження і насміхаються над нею, формуючи свою власну викривлену мораль деградованих спритників, які здатні жити не шляхом зміцнення свого фізичного здоров'я природним способом, а знаходячи тимчасові і дуже небезпечні заміни у виді алкоголю, антидепресантів, наркотиків тощо.

В контексті філософії розвитку гармонійної особистості в умовах глобалізації та цифровізації світу, заслуговує на увагу вислів Блажейнішого Любомира Гузара, в якому він зазначає, що ми сьогодні живемо у світі, де є пересичення інформацією. Сьогодні дитина знає більше, ніж ми знали дозрілими людьми 50 років тому. Інформація – це щось дуже небезпечне. Дозвольте зробити трошки дивне порівняння. Є дуже багато людей, які мають багато грошей, але є дуже нещасливими, бо не знають що з тими грошима робити. Треба вміти бути багатим. Молоді, які не мають ще досвіду у житті, не тільки розгублені тою масою інформації, вони просто знищені нею. Вони мають інформацію, але їм бракує мудрості. Інформація – це є знання, але ще не є остаточною відповіддю. Мудрість – це є вміння використовувати інформацію. Отже, мусимо старатися не тільки насичувати нашу молодь інформацією, але

вчити її цю інформацію належно організувати, належно використати і зрозуміти.

Проблема Інтернету в тому, що ми не можемо визначити, що це: інформація чи формація? Сьогодні навіть діти володіють великою кількістю інформації, знають ті речі, про які я в дитинстві навіть не підозрював. Але вони не знають, що з цим усім робити [1].

Викривлена свідомість, ці тимчасові підпори, перевернута система цінностей, незалежно ні від чого перетворюючись в їх внутрішні суперечності, призводять до психічних травм, аж до самогубств. Дана людині внутрішня гармонія зберігається нею на несвідомому рівні, вступає в суперечність з надуманим та викривленим світом людини.

Для того щоб розібратись в цих суперечностях та відновити рівновагу, потрібно згадати про ті принципи, які існували в примітивні часи та регулювали взаємостосунки між першими людьми на 3-х основних рівнях: *думки, мови та тіла*. Ця триєдність і створювала духовну рівновагу усього співтовариства.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Людиною не народжуються, людиною стають – так вважали наші давні предки, стверджуючи, що людина якийсь часовий проміжок знаходиться в своєрідному космічному яйці, очікуючи свого другого народження. Особливу роль в цьому процесі відіграє батько. Проте сучасне суспільство, що прагне отримати ті чи інші пільги, забуває про природні потреби людини у випробуваннях, що дають їй змогу вийти з цього космічного яйця – своєрідної охоронної структури. Саме так колись вилупившись з яйця, пташеня починає свою власну еволюцію. Проте, період «жовторотого курчатка» в суспільстві часто затягується і супроводжується постійним пошуком материнського захисту. Ознакою такої несамостійності і пошуку легкої наживи є постійне куріння цигарок, користування жувальною гумкою, смоктання різних цукерок тощо.

Хлопчик, який шукає материнського покровительства, таким способом отримує замість «Білого молока» позитивної Матері «Чорне молоко» смерті.

Куріння виявляє нездорову насолоду власним руйнуванням, бо гра зі смертю вже є мазохістським задоволенням, сумним аспектом підсвідомих духовних пошуків. За цим далі йде застосування хитрощів (викручувань), спритних прийомів, протизаконних, або ж ніби законних рішень, включаючи всі форми соціальних структур. В цьому знаходить свій прояв ментальний аспект викривленого прямування до матеріального сховища, який здійснюється шляхом відмови від цінностей, які набуті працею зі створення свого внутрішнього світу. Це матеріальне сховище, яке знаходять чоловіки, лишає їх активної ролі, що тут же проявляється на їх внутрішньому стані та зовнішньому образі. Знаходячи покровительство у жінки, вони не дають їй можливості виконати свою природну материнську роль щодо дітей, проте, не щодо чоловіка (як подружньої пари). Покровителем сім'ї завжди був батько – Хранитель Духу в сім'ї, своєрідний тотемний стовп. Матір же завжди була Берегинею Вогнища – душевного тепла, яка завжди мала природну потребу бути захищеною. Через те, що в сучасному світі стосунки між подружжям, які до надто нерозумних меж продовжують період свого неповноліття, переходять у так званий невдалий шлюб, можливо, тепер потрібно задуматись над тим, що сформований через це «комплекс Едіпа» може бути руйнівною першопричиною. Потім небажана дитина, від якої відщуралася мати – а це здебільшого жінки, які перенесли сексуальне насилля, – трансформується в метушливу душу, яка не має права жити в даному, створеному матір'ю тілі. На підставі цього виникає вже шизофренія. Така дитина, відповідно до результатів досліджень, перебуває в подвійному зв'язку, з одного боку з матір'ю, яка від неї відщуралась, з іншого – з недоступним для стосунків батьком.

Для дитини – досить того, що мати закриває доступ до Батька, не даючи змоги комунікувати вербально (обриваючи його на слові), або ж заперечуючи його авторитет. Отже, доступ до Батька та до символічного порядку є можливим тільки тоді, коли цього захоче Матір. Багато сучасних жінок не мають навіть найменшої уяви про те, що таке символічний світ, і їм його мова

недоступна. Вони не можуть породити наступної реакції. Роль чоловіка полягає у тому, щоб дати повністю розкритись своїй дружині, завдяки коханням.

Мета статті. З позицій філософсько-психологічного підходу здійснити опис впливу глобалізації та цифровізації світу на розвиток духовності та освіти людини.

Виклад основного матеріалу. Можливість ділитись з іншою людиною радістю і горем, бути відвертим, розуміти і бути зрозумілим, бути потрібним і дотримуватись свого слова – всі ці та інші характеристики стосунків між людьми є витокami психічного і духовного розвитку людини, основою її гармонійного та природного життя. Потреба в спілкуванні є необхідною умовою цього розвитку і становлення людини як особистості. Не випадково «спочатку було Слово». Звідси, головним завданням людини, яка мислить є здатність правильно застосовувати його, керувати і спрямовувати, знаючи і усвідомлюючи всю відповідальність. Проте, крім задоволення своєї комунікативної вербальної потреби, людина реалізує себе і на рівні невербальної комунікації, спираючись на інтуїцію та власний життєвий досвід. Навчитись керувати, причому свідомо і цілеспрямовано своїм словом, поєднувати різні способи комунікації, до того ж природньо та без шкоди для свого особистісного образу – такими є цілі відомої в давнину Науки про досконалу людину, що колись широко практикувалась, зокрема в монастирях та школах.

З розвитком технічних засобів та появою різних форм опосередкованого спілкування розпочалась хвиля масового спілкування через його опосередковані форми, при яких зникають живі емоційні стани, що потрібні для живого організму, притуплення багатьох задатків організму, зокрема і спілкування. Люди почали втрачати координацію в цих стосунках, прислухаючись лише до тієї чи іншої «професійної поради фахівця», який розкрив чергову таємницю психіки людини, що часто вже втратила при цьому ті загальнолюдські цінності, які дані їй природою, або ж так і не були реалізовані нею самою. З точки зору еволюції особистості людини, в ній

поєднано дві особливості: *перша* – це ініціація (від лат. *initiatio* «посвячення») в життя та закони наявного суспільства, *друга* – це відокремлення та реалізація самої особистості при збереженні її неповторного та єдиного світу. Поєднати їх, не порушивши цю єдність – ціле Мистецтво.

На якому ж рівні відбувається це поєднання? На рівні психіки, тобто на рівнях: 1) несвідомому; 2) свідомому; 3) підсвідомому; 4) міфічно свідомому.

Основний принцип еволюції людини – саморегуляція, самоуправління, самовдосконалення. Цим рівням відповідають психічні процеси, на основі яких формуються психічні властивості, які у свою чергу, систематизують та коректують процеси, які протікають. Усі вони безпосередньо пов'язані з проблемою спілкування та «допуску до спілкування». Людина, яка представляє собою несформовану особистість і немає хоча б одного з цих рівнів, навіть будучи висококваліфікованим теоретично фахівцем, врешті-решт перетворюється в жалісливу подібність «людину – *Homo sapiens*», яка немає можливості проявити внутрішні невидимі взаємозв'язки таких функцій психіки як комунікативна, когнітивна та регулятивна. Необхідність у спілкуванні диктується і тим фактом, що в цьому процесі відбувається «чудо відкриття» себе та іншої людини, тобто пізнання один одного.

Дивлячись телебачення, слухаючи радіо, читаючи газети, мандруючи в соціальних мережах Інтернету, ми бачимо не аналіз внутрішніх причин тієї чи іншої події, а лише словесні сутички, що призводять деяких людей до стресу. Такі конфлікти відображають відсутність контролю за своїми почуттями, емоціями, уміння логічно налаштувати ту чи іншу теорію, яку застосовують для того щоб домінувати над іншими, стверджуючи свою волю, що спирається на своє власне переконання, розділяючи і володарюючи. Так створюється «символічна смерть», яка зводить на ніщо права іншої людини на власну реалізацію і творчість і, яка примушує її до дій, які теж не сумісні з її внутрішнім духовним світом. У суспільстві ці потужні інтелектуальні та інстинктивні сили контролюють, стримують і пригнічують все, що не входить в рамки раціоналізму, і призводять зрештою до колективної катастрофи,

очікуючи чергової жертви, на якій можна, на їх думку, здійснити той акт очищення за всіх разом. Так накопичуються своєрідні енергії, які не трансмутуються, але представляють собою завжди вибухонебезпечні структури як в самій людині, так і в суспільстві загалом. Особливо небезпечним є сьогодні духовний садизм, який проявляється в різних видах жорстокості, які походять від хворобливої гордині тих, хто себе вважає центром світобудови, претендуючи на свою рівність з Богом і вважає себе пупом землі.

Незнання свого внутрішнього світу, небажання його зрозуміти, заперечення свого тіла та самозневага також ставлять цих людей в розряд знехтуваних. І тоді ми зрозуміємо істину, про яку вели мову древні: «Людина починається з Любові». Саме вона і є тим полум'ям вогню, який зігріває нашу душу і робить нас людьми. Власне Любов є трансцендентною (такою, що виходить за межі) функцією еволюції людської істоти. Без Любові ми б залишились на рівні тварини, з усіма недоліками, і не змогли б стати людиною розумною. Щоб наблизитись до цього священного поняття Любов, потрібно заглянути знову в минуле і пригадати обряд ініціації. Цей обряд був потрібною умовою прояву Любові Істинної, про яку забули в сучасному світі, що претендує на точне конкретне знання про все, а правильніше ні про що. Перехід від стану первісної людини в стан HOMO SAPIENS і був відповідним ритуалом ініціації, що розкриває основу людських взаємостосунків через Любов.

Розквіт телебачення, мультиплікаційних, науково-фантастичних фільмів, а також втрата людського елемента через діалог з комп'ютером є яскравою ілюстрацією сфери уяви, що відірвана від реальності. Немовля в колисці визначає час таким чином: Мама тут – отже все в нормі. Мама немає – негайно виникає туга. Ритми музики «диско» нагадують ритми биття серця, повертають людину до первинного періоду, коли ембріон був у безпеці, його оберігали шуми, які відбувались в тілі матері і, головне биттям її серця.

На думку науковців французької асоціації «Культурний та Духовний простір Європи», наше суспільство все більше сфокусоване в цих подвійних та біпарних стосунках. Вони знаходять свій прояв в інформатизації суспільства,

цій нормі людського перетворення істоти в робота. Тому всі ці інтелігентні доньки і синочки, всі ці люди, що втоплені в ментальне, часто з гіперматеріалістичними поглядами, єдиним своїм сховищем і крайнім засобом вирішення спірних питань мають лише одне – це наркотики.

З іншого боку наркоманії протистоять секти, які представляють собою жахливе видовище, профспілки, імперіалістичні ідеології. Всі ці зазначені форми колективізації діють на людину як «смерть мого в мені», і тому вони поєднані з відмовою, актом відмови. Вживання наркотиків є найбільш повним вираженням цієї ситуації.

Люди, особистість яких ще не сформована, які є ще дітьми, втікають від роботи зі створення власної структури з метою залишитись в своєму міхурі. Так роблять багато чиновників, які самі про це навіть не підозрюють. «Вони запаялись в міхур»... так говорять про них з насміхом. Але, це – вимушений сміх, бо розкладання дзюркотить, тобто тече.... Покоління «людей у міхурі» уярмило трудівників, руйнує творчих людей, висушило душі. Софокл передбачив цю епоху, що стала новим лихом людського роду.

Ми, люди, які претендують на дорослість, повинні бачити в токсикоманії духовну розгубленість молоді та її страждання. Дивним чином цей стан схожий із ситуацією онкохворих, він замаскований за такими ж товстими стінами, як і в минулих Радянських Гулагах. Навіть у сім'ях, які зовні нормальні можуть бути діти наркомани. Рак під цією вівіскою є менш неприємним для соціального фасаду. Дитина або ж «дорослі» в самотності вживаються зі своїм повільним розкладанням.

У середовищі дуже бідних людей вживання наркотиків служить цілі відійти від надто важкої реальності, або ж для того, щоб «заробити трохи грошей». Усі латиноамериканці жують Коку (80% жителів гірських районів). Багато серед студентів американських університетів, ділові люди або політичні діячі є кокаїністами..., зазначають в асоціації «Культурний та Духовний простір Європи», професор Бернар Ерцог та ін. До цього потрібно додати матеріалістичну експлуатацію, ще одну форму перекручення, яка служить тому,

щоб наживатись на слабкостях інших людей, підлітків. І нарешті, це дорослі люди, або ж ті, які займаються збутом наркотиків і на цьому наживаються.

Вживання наркотиків відображає відсутність Батька, але також є сигналом того, що мова ведеться про суспільство, яке застрягло в чисто матеріальних цінностях. Вживання наркотиків відображає відсутність любові між батьками та відсутність гармонії в сімейній парі. В нашому суспільстві люди «поєднуються, але не кохають одні одних».

На жаль, до уваги беруться тільки матеріальні аспекти людських стосунків. Це є відображенням наявності внутрішніх Гулагів, бо при такому стані перекручено виганяється все, що стосується почуттів та будь-якого існування внутрішнього світу. Ми не повинні більше ігнорувати згубні наслідки такого стану речей.

Відсутність любові до іншої людини починається, перш за все, з відсутності любові до самого себе. В цьому випадку людина знаходить «вишибалу», відповідно до уроків, що отримані нею ще в утробі Матері, яка не бажала її появи на світ. Вона сама була в положенні небажаної або для своєї сім'ї, або для свого чоловіка.

Вживання наркотиків відображає відсутність UNIVERS (Всесвіту), тобто всесвітньої любові до рослин, тварин та усіх форм творіння. Наркоманія є дією, яка спрямована проти природи, і представляє собою щось схоже на осквернення внутрішнього Храму людини.

Сьогодні, зазначають науковці, крім вживання наркотиків, існують також ризики фрагментації суспільства й особистості, що пов'язані з формуванням інформаційно-мережевого суспільства та цифровізацією. Ці ризики ще не усвідомлені належним чином, але вони вже породжують суттєві суперечності та створюють досить серйозну і зростаючу загрозу стабільному функціонуванню суспільства. До них зараховують дестабілізаційні впливи синергетичних ефектів біо-техно-соціосинтезу. Людина створила і постійно удосконалює технічний комплекс, який заміщує багато функцій людини, включаючи логічні операції. Техніка проникає і в біологічне тіло людини не

лише як штучні органи, а й як носій інформації та ключ до інформаційних систем. Своєю чергою, біологічні процеси стають складовими техніко-технологічних процесів виробництва. Штучний інтелект вже став не тільки предметом досліджень вчених, а й об'єктом державних програм. Сама людина стає біо-техносоціальною істотою, яка суттєво змінює параметри життєдіяльності, створюючи не лише небачені раніше можливості прогресу, а й породжуючи та посилюючи ризики нестабільності. Цілком справедливою видається думка щодо настання вже незабаром біфуркаційного часу: або штучний інтелект та інформаційні технології стануть ефективними «слугами» суспільства, що підвищують якість життя людини та ступені її свободи, або вони (точніше, їх творці) стануть жорсткими «господарями», які позбавляють людину автономності та права на реальний вибір [2, с. 28 - 29].

На думку С. Сидоренко, сучасні цивілізаційно-технологічні зміни формують певні особливості філогенетичного розвитку людини: *по-перше*, розвиток техніки спричиняє зміни у свідомості людини, «формується» «цифрова людина» – Homo digitalis, з іншим мисленням, світоглядом, доступом до знань у режимі реального часу, яка завдяки штучному інтелекту і робототехніці реалізує та вирішує значно складніші економічні, управлінські, освітні, естетичні, елітарні, творчі проєкти та задачі, змінюючи аксіологічні основи буття. *По-друге*, у цифровому бутті людина не лише отримує нові можливості для творчості, а й стикається із загрозами власного існування, зумовленими результатами її техніко-раціоналістичної діяльності, яка ігнорує буттєві основи людського роду та пропонує конструкції особливого світу людини – штучної віртуальної реальності, втрачається міжособистісне пізнання. У цифровому просторі людина є учасником усього того, що відбувається у технооб'єднаному та взаємопов'язаному світі, створеному глобалізаційними процесами [5, с. 31 – 32].

Процеси глобалізації породжують невирішені глобальні проблеми. Щодо цього С. Кримський відзначав: «Ми починаємо усвідомлювати, що людство опинилось у пастці власної могутності. Науково-технічний прогрес обернувся

екологічною кризою, наслідки якої зараз важко прогнозувати. Могутній розвиток науки породив загрозу термоядерного знищення, антична любов до істини була скомпроментована цинізмом знання, що зорієнтоване на виробництво зброї масового знищення, тобто позбуте моральних обривів. І головне – буття як вищий дар долі перетворили в інструментальний засіб технічної стратегії людства, в предмет виробничої перебудови. Втрачається благоговіння перед існуючим, повага до нього і відповідальність за буття» [4, с. 182].

Як зазначає Ю. Харарі, автор книги «21 урок для 21 століття», технологічні зрушення наберуть таких обертів, що поставлять людство перед найважчими випробуваннями: вони дадуть силу маніпулювати світом всередині нас, змінювати наші особистості, ментальну систему аж до її руйнації. Технологічна революція невдовзі може витіснити мільярди людей з ринку праці й створити величезний новий клас непотрібних, що призведе до таких соціальних і політичних заворушень, яких не зазнавала жодна з існуючих ідеологій [6, с. 24 - 37].

Висновки. Аналіз філософсько-психологічного підходу, зазначеної теми, дає можливість орієнтуватись у зовнішньому та нашому внутрішньому просторі, який постійно стає змішаним. Людство тисячоліттями накопичувало та оберігало краплини знань про мистецтво стати і бути людиною. Багато поколінь викристалізували те, що сьогодні має назву загальнолюдські цінності.

Технологічний імпульс підштовхує нас бігти за найновішим, а воно весь час зникає з появою наступного найновішого, тож задоволення раз-по-раз вислизає з наших рук [3, с. 15 - 19].

Розвиток мережевих характеристик соціальної реальності та відповідні трансформації ведуть до фрагментації суспільства і людини, перетворення останньої із цілісної особистості в часткову функцію, до втрати її суб'єктності. Суспільство в цьому процесі розпадається на окремі мережеві фрагменти. Людина, перебуваючи в різних мережах (професійних, сімейних, дозвільних,

клубних та ін.), поводить згідно з правилами і нормами поведінки у цих мережах. І переходячи з однієї мережі до іншої, змінює свою поведінку, мотивацію вчинків тощо. При цьому ніякого логічного зв'язку між мережами та відповідними їм нормами поведінки може й не існувати. Тому в одній мережі людина може бути відповідальною, законослухняною, моральною, а в іншій – безвідповідальною, свавільною та розбещеною. Здається, що це різні особистості. Але це не тільки здається. Певною мірою це так і є [2].

Таким чином, розкрито філософсько-психологічний аспект впливу глобалізації та цифровізації світу на розвиток духовності та освіти людини.

Список використаних джерел

1. Ви дуже сильні, якщо бажаєте добра. 10 цитат Любомира Гузара. *Сайт «Еспресо»*. 2017. 31 травня. URL: https://espresso.tv/article/2017/05/31/vy_duzhe_sylni_yakscho_bazhayete_dobra_10_cytat_lyubomyra_guzara (дата звернення: 08.10.2023).
2. Гриценко А., Бурлай Т. Вплив цифровізації на соціальний розвиток. *Економічна теорія*. 2020. № 3. С. 24 - 51. URL: http://etet.org.ua/docs/ET_20_3_24_uk.pdf (дата звернення: 05.10.2023).
3. Келлі К. Невідворотне. 12 технологій, що формують наше майбутнє. Київ: Наш формат, 2018. 304 с.
4. Кримський С. Запити філософських смислів. Київ: Вид. ПАРАПАН, 2003. 240 с.
5. Сидоренко С. Цифрова трансформація суспільства в умовах четвертої промислової революції. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2021. Випуск 1(173). Том 1. С. 31 - 43. URL: https://www.researchgate.net/publication/351622504_Cifrova_transformacia_suspilstva_v_umovah_cetvertoi_promislovoi_revolucii (дата звернення: 07.10.2023).
6. Ювал Ной Харарі. 21 урок для 21 століття. Київ: Bookchef, 2022. 416 с.